

Az egyházak kisebbségben

Az egyházak fontos szerepet játszanak az egyének, a kisebb-nagyobb közösségek, a népek életében. Térségünkben az egyházakra a második világháború után, de különösen a bolsevik hatalomátvétel és államhatalmak kiépülése után mind nagyobb és nagyobb súly nehezedett. A vallásellenesség erősödésével párhuzamosan a hívő ember megaláztatása, üldöztetése általánossá vált, s ha a hatalom érdeke úgy kívánta, akkor a fizikai megsemmisítéstől sem riadtak vissza. A bolsevik típusú államhatalmi berendezkedésű országokban a vallás- és egyházellenesség általános volt. Ez azonban másként érintette a többséghez és a kisebbséghez tartozó hívőket, illetve egyházaikat.

Az említett lefojtottság mellett a Csehszlovákiában, Szovjetunióban, Romániában és Jugoszláviában működő római katolikus, görög katolikus, református, evangélikus és unitárius egyházakra, illetve az izraelita hitközségekre külön nyomás nehezedett. Ennek okát abban ragadhatjuk meg, hogy az egyházak hívei vagy híveinek nagy többsége magyar volt. Az egyházak ugyanis a kisebbségi sorban élők számára - a hit ápolása, vallásuk gyakorlása mellett - nemzeti kultúrájuk, nyelvük, önazonosságuk, hagyományaik, szokásaik megőrzésének zálogai is. S nem lehet elfelejteni azt sem, hogy a különböző magyar intézmények felszámolása, tevékenységi körük korlátozása következtében a kisebbségben élők tudatában s a valóságban is az egyházak mint magyar intézmények is fontos szerepet tölthettek be. Ezt az elnemzetietlenítő, az erőszakos asszimilációt kikényszerítő hatalom is tudta. Éppen ezért a hivatalos politika minden lehetőséget megragadott, hogy a kisebbségi sorban élők életében oly fontos szerepet játszó egyházak működését, tevékenységét gátolja, akadályozza, lehetetlenné tegye. Ez a legdrasztikusabb formában, mint közismert, a görög katolikusok esetében következett be. Alapvetően hasonló folyamatok játszódtak le hazánkban is. A különbséget legfeljebb az 1968 utáni toleránsabb, más hagyományokon építkező hazai társadalomfejlődés és azt kifejező politikai gyakorlat alapján lehet értelmezni.

Az egyházak vonatkozásában is a talán már magunk mögött hagyott múlt legfontosabb összefüggéseinek megismerése, a jelenünk és jövőnk, lehetőségeink feltárása érdekében a következő kérdésekre szeretnénk, ha válaszolna:

- 1. Egyháza és személy szerint Ön milyen megpróbáltatásoknak volt kitéve 1989-ig?*
- 2. Miben látja általában az egyházak, jelesül saját egyháza szerepét a kisebbségben élő híveik körében?*
- 3. A hatalmi-politikai viszonyok elmozdulása, megváltozása mennyiben teremtette meg annak lehetőségét, hogy egyháza valóban betölthesse szerepét a kisebbségben élők körében?*
- 4. A kisebbségi lét, a kisebbségben élő hívek hogyan s mennyiben voltak hatással egyházukra, hogy ne csak a hitéletükkel foglalkozzon?*
- 5. Milyen a kapcsolatuk a többi kisebbségben élőket tömörítő egyházzal, illetve a többségi nép egyházával, egyházi személyiségeivel? Milyen lehetőség van a párbeszédre, az együttes cselekvésre?*

A fenti kérdéseket s a kérdéseket bevezető írást a magyarországi szerb, szlovák, román, valamint a környező országokban kisebbségben élő magyarokat tömörítő egyházak személyiségeihez juttattuk el. Augusztus 1-jéig, a kéziratok leadásának határidejéig az itt közölt válaszok érkeztek meg. Tekintettel az egyházaknak a kisebbségek életében betöltött szerepére a Regio szerkesztősége úgy döntött, hogy a később beérkező válaszokat a folyóirat következő számában közreadjuk.

Gulácsy Lajos református lelkésszel, dr. Ortutay Elemér görög katolikus lelkésszel és Rosenbaum Jenővel, az ungvári izraelita hitközség tagjával az interjút Móricz Kálmán készítette.

Bartal Károly Tamás apát, Jászóvár (Jasov)

Kérdéseikre a következőket tudom válaszolni:

1. Szlovákiában a magyar ajkú papság hátrányos helyzetben volt az elmúlt rendszer alatt is. Mivel már akkor kevesen voltunk, kénytelenek voltunk úgy alkalmazkodni a követelményekhez, hogy papi becsületünk megőrzése mellett, kerüljük az összeütközést a rendszerrel. Nagy volt a veszély, mert ha egy magyar paptól elvették volna a működési engedélyt, akkor az előjáró bizony nehezen talált volna mást a helyébe. Ezért lehetett például hamarabb belekényszeríteni a magyar papságot a papi békemozgalomba.

Talán még érdemes megemlíteni, hogy a háború után csak a szlovák papok kaptak fizetést, a magyar papok nem. Az idősebb korosztály még átélte a magyarok Csehországba való deportálását. Sok lelkes pap hátizsákkal a hátán járta Szudéta-vidéken a településeket, hogy fölkeresse és vigasztalja elkeseredett és száműzött híveit. Sokat szokott erről beszélni Burián László, ebedi esperes plébános úr (Obid, Štúrovo-Párkány mellett).

2. Ha egyházunknak lenne elég papja, még sokat meg lehetne menteni.

3. A politikai változások hoztak lehetőségeket, de az elmúlt rendszer úgy megosztotta népünket, hogy nehezen jön létre az egység. A papság sorai nagyon megrikultak, akik megmaradtak, vagy már öregek, vagy túlterheltek.

4. A rendszer a mi egyházunkban a papot beszorította a templomba, nehezen tudott mással foglalkozni.

5. A párbeszédre a lehetőség megvolna, de ezt még meg kell tanulnunk. A letűnt rendszer minden kapcsolatot tiltott. Amikor köbölküti plébános voltam, s meghalt a plébánia területén a református kollégám, az állam megtiltotta, hogy a sírjánál elbúcsúzzam tőle. Ezért is megy nehezen a párbeszéd elindítása.

Gábor Bertalan esperes, Nagykapor (Vel'ké Kapušany)

1. Az ember a sebeiről-értékeiről nem beszél szívesen. Olyan ez, mint egy nyíló rózsza. Csak addig szép igazán, míg levágva oda nem ajándékozzák. Ne vedd ezt rossz néven, de megpróbáltatásaimról érdemben nem merek válaszolni. Félek, hogy kevesen tartanak azt értéknek, és kettős veszteség érne, mert magunkat is megfosztanánk az esetleges érdemektől. Népünk fájdalmát azonban nem hallgathatom el, mert „vétkesek közt cinkos aki néma”. Kettős szorításban éltünk. A külső körülmények szerették volna, hogyha az anyanyelv mellett hitünket is feladtuk volna. Az itt élőket fokozatosan fosztották meg, előbb kisiparától, majd földjétől, aztán az iskolájától (kultúrájától), majd a hitétől. Ez az utóbbi volt a legfájdalmasabb, mert hitével együtt mindent feladott.

Hét évig káplánoskodtam Kassán, a nagyvárosban. Sokaknak utolsó mentsvára a templom volt. Miután abba hagyták a templomlátogatást - akár kényszerből, akár kishitűségből -, a népükkel összekötő utolsó hidat is felégették maguk mögött. A világ bölcsei ezt nagyon jól tudták, voltak is próbálkozások, hogy a magyar nyelvű istentiszteletek számát csökkentsék, de erre nem került sor. Ma sajnos ezen a téren nagyobb értetlenséggel találkozunk, ami jobban fáj, mint régen.

2. Az egyház szentség. Jel. Isten ajándéka: jelez, de egyben segítséget, kegyelmet is közvetít. Az egyház nem a pillanatnyi, az alkalmi együttgondolkodók közössége, nem egy „gittegylet”, de a halálon túl is érvényes sorsazonosságúak egysége: isteni mű, Jézus Krisztus szerzeménye. Fel kell fedoznunk az egyház titkát, át kell elmélkednünk az egyház teológiáját, s azonnal másként látunk, értelmeznünk és értékelünk. Persze az egyház a térben és az időben s ezek függvényében és viszontagságaiban (is) élő közösség. Gyarló emberekből alapított isteni mű. Mint a világban élő közösség, magán viseli kora erényeit éppúgy, mint kora hibáit.

Mindezek ellenére, mivel a kiteljesedésre alapítójától erőt, kegyelmet és biztosítékot kapott, reményteli útbaigazítást tud adni, hogy egy adott, kétes helyzetben is: hogyan, merre, miként...

Az elmúlt időszakban, mivel az egyháznak egyik legmarkánsabb történelmi küldetése az volt, hogy őrizgesse a pásztortüzet, úgy érzem, küldetésének eleget tett. Többre az adott helyzetben aligha volt lehetősége. Ha egy-egy lelkipásztor vagy egyházhú katolikus esetleg agilisabban többet tett, kemény kézzel vagy alattomos fondorlattal vakvágányra állították. Csöndben, szélben meghajló fűszálként kellett dolgoznunk: tudatosan, kitartóan, nem kihívóan, de nem is megalkuvóan. Tanítottunk, először ábécét, aztán hittant. A kettő egy. Időbe telt, míg a szülő is megértette, azért vagyunk a világban, hogy valahol otthon legyünk benne. A „valahol otthon” pedig nem más, mint az a hely, amelyet a Gondviselés nekünk ajándékozott. Népünk, kultúránk, őseink génjei, amit magunkkal hozva hordozunk, amit kamatoztatnunk kell az egész javára: „ez” határozza meg otthonunkat. Otthonunkat ne keressük idegenben!

3. Ne keressünk ismét bűnbakot! Ne másokat okoljunk. Tudom, a változásoktól nem ezt reméltük. Többet. Nagyobb megértést. Több testvériséget! Többet kérni csak akkor van jogunk, ha többet is adunk. Mentségünkre szolgál, hogy nehezen tudunk nagyobb energiát kifejteni, mert végtagjaink meggémberedtek. Nincs ütőképes papságunk. Kevés a papi utánpótlás. Nincs keresztény értelmiség. Idő kell hozzá, hogy szóba álljunk egymással, és megértsük egymást. Idő kell ahhoz is, hogy feltételeket teremtsünk a továbbtanulásra. Idő kell arra, hogy kialakuljon az a hiten alapuló élő keresztény közösség, amely az eszméért meg is tud halni. Aztán idő kell, míg megteremtjük a feltételeket ahhoz, hogy meginduljon a tanulás. A hit mélyebb ismeretében szinte analfabéták vagyunk. Vannak alapvető hittani ismereteink, de ezzel nem lehet kiállnunk a világ elé. Az arab bölcsesség szerint, ha két ember néz ugyanarra a csillagra, legyőzhetetlenné válik.

A népnek főpásztor kell. Olyan főpásztor, aki nemcsak beszél, de érti is nyája nyelvét. Feleletet csak az tud adni, aki a problémát is érti. Az ember csak a szívével lát jól, a lényeg a szem számára láthatatlan.

A Szlovák Püspöki Karnak legyen egy magyar anyanyelvű segédpüspöke, aki a Püspöki Karon belül felelős a magyar evangélizációs ügyek irányításáért és koordinálásáért. Mindazon egyházmegyékben, ahol nagyobb számban élnek magyar anyanyelvű hívek, a megyéspüspökök válasszanak maguk mellé segítőtársakat, tanácsadókat, akik készek őket segíteni abban, hogy az apostoli munka a magyarok körében is eredményes legyen. Mi, magyar anyanyelvű papok nem „magyarizálni”, hanem evangelizálni akarunk. Hatékonyan evangélizálni pedig csak anyanyelven lehet.

Testvéreink alaptalan félelmét látva elgondolkodtató, milyen messze vagyunk a páli eszmétől: „A zsidók előtt zsidóvá váltam, hogy megnyerjem a zsidókat. A törvény alárendeltjei között a törvény alárendeltje lettem... a gyöngék közt gyöngé lettem, hogy megnyerjem a gyöngéket. Mindenkinek mindene lettem, hogy mindenkit üdvözítsek. Mindezt az evangéliumért teszem, hogy nekem is részem legyen benne.” (1 Kor 9,20.22-23.)

4. Értem a kérdést, de mégsem. Az elvárások óriásiak. A már említett meggémberedés után mit várunk? Egyáltalán mit várhatunk? Kik jártak templomba? Kik járhattak? Jobbára gyerekek és idősek, az élet delén élők nagyon kevesen. Ennek is csak a töredéke volt értelmiségi. Mit várhatunk egy kizsigerelt kisebbségtől? Vajon elvárható tőle, hogy erősödik benne az összetartozás érzése és mélyül az egymásért érzett felelősség tudata? Talán gyorsan fog terjedni benne az igazságosságra és a méltányosságra való törekvés igénye? Csurka Istvánnal kérdezzük és valljuk - egyik kérdésre sem lehet határozott igennel felelni. Némelyiket pedig csak egy szomorú beismeréssel lehet megválaszolni. Ezért, mindenekelőtt állapítsuk meg, hogy a letűnt hatalomnak és rendszernek az eltakarítása majdnem annyi szenny felkavarásával jár együtt, mint amennyi szennyet a rendszer, megalakulása idején, a

felszínre hozott. Kétségtelenül igaz, hogy megfáradtan és történelmileg egy kicsit megkésve érte Közép- és Kelet-Európát a rendszerváltozás lehetősége; az addig megdönthetetlennek hitt világrendszer visszafordíthatatlan szétesése. Be kell ismernünk, hogy az ötvenes évek fondorlatos megtorlásai, vérengzései, tömeggyilkosságai és különféle exodusai után a lassú korrumpálódás évei következtek, amikor megtanultunk együtt élni egykori hóhérainkkal, és elfogadtuk új arcukat. Ennek nem is lehetett más eredménye, mint az általános közöny, fásultság, meggémberedés. Ezt a fásultságot, ezt a rossz szájízt, ezt az önmagunk utálatát - már akiben van (bárcsak sokunkban lenne!!!) - nem egykönnyen tudjuk bűnbánóan magunk mögé hajítani. Valamennyien benne voltunk, ha nem is azonos mértékben, a magunk szűkre épített kalitkájában. Mindannyian benne voltunk a malomban. A porból mindannyiunkra hullott. Illyés Gyula szerint valamennyien szemek voltunk a láncban. Ezt egyszer ki kellene mondani. Ennek ki nem mondása és be nem ismerése, ki nem mondatása és be nem ismertetése a bűntudat és a fásultság növesztését eredményezi.

Itt, e körül van az igazi oka az annyit emlegetett erkölcsi pangásnak. Nem az a legnagyobb baj, hogy nincsenek elszámoltatva és megbüntetve az elmúlt rendszer főkolomposai, hanem az, hogy még egy szó bűnbánat sem hangzott el ajkukról. Bűnbánat nélkül pedig nincs igazi újrakezdés. Ha a kisebbség valami nagyot akar tenni népéért, indítson bűnbánatot mind önmagában, mind szűkebb és tágabb közegében; megbékélést Istennel, emberrel s önmagával. A bűnbánat görög megfelelője - *metanoia* - megtérést, cél- és irányváltoztatást jelent, visszafordulást a rossz útról. Bűnbánatot kell tartanunk. Az egyháznak nagy gyakorlata van a töredelemtartásban. Segítse ebben gyermekeit. Az egyháznak elsőrangú kötelessége a hitélettel foglalkozni; ha a hívek erre igényt tartanak, jó jel. Ez az igény stimulálhat, provokálhat, kihívhat. Ha ez nincs - s az említett okok miatt ezt ne is várjuk -, az egyház a Lélektől vezetve, mégis tegye a kötelességét. Vezessen, ne az események üzzenek maguk előtt bennünket, hanem az egyház irányítsa az eseményeket. Bármennyire is furcsának tűnik, az az érzésem, hogy ha e kötelességünknek és küldetésünknek eleget teszünk, minden egyéb megoldódik. Enélkül nem.

5. A munka sok. A magunkét sem bírjuk. Híveink igényeinek is alig tudunk eleget tenni. Az aktív párbeszéd idő- és energiaigényes. Meggyőződésem, hogy nem lehet egymás elől elzárkózni, az élet követelményei úgyis egymás felé, sőt egymáshoz kényszerítenek. Az egyház vezetőségének többsége ezt a problémát nem nagyon érzi, mivel nincs élő tapasztalatuk. Nem tudják, mit jelent diaszpórában élni. A sok gond és a meg nem tapasztalt igény hiánya az, ami lassítja az egymásra találást. A hitetlenség - a kereszt botrányának a nem elfogadása - keményszívűvé tett bennünket. Vastagnyakú néppé lettünk. Szinte már csak egy katasztrófa tud felrázni bennünket. Az is csak rövid időre. Gondoljunk a marosvásárhelyi eseményekre. Keményszívűségünk tehát rosszat sejtet. Minden bizonnyal nekünk és miattunk íratott a zsoltár; bár hallgatnátok ma az ő szavára:

„Ne keményítsétek meg szíveteket,
ne úgy, mint Meribánál és Masszánál
a sivatagban cselekedtetek.
Ott ősatyáitok próbára tették engem,
kihívtak ellenük, pedig szemlélték minden tettem.
Egy egész nemzedéktől undorodtam negyven éven át
és végül kimondtam:
E népnek szíve messze jár,
ösvényeimet nem ismerték.
És haragomban esküvel fogadtam:
nem látják meg nyugalمام földjét.”

(Zs.94,8-11.)

Mindamellettem nem vagyok pesszimista. A hűtlenek helyett Isten mindig újakat hív. Júdás helyét Mátyás töltötte be. Isten nem hagyja pásztortól a nyáját. Hiszem és vallom, hogy Istennek még egy néppel terve van, addig mindig küld hozzájuk, ad nekik jeles vezetőket. Minden meghívás ezért nemcsak személyes kitüntetés, de felelősség is, mert küldetésben járunk. Ezért, akik megsejtettünk valamit a küldetés fontosságából és elkötelezettségéből, a következő idézet igazsága segítse enyhíteni keményszívűségünket:

„Igaz kijelentés ez,
ha meghalunk vele, majd élünk is vele,
ha túrunk vele, uralkodni is fogunk vele.
Ha azonban megtagadjuk,
ő is megtagad minket,
de ha mi hűtlenné válunk,
ő hű marad,
mert önmagát nem tagadhatja meg.”
(2 Kor. 2,10-13.)

Dr. Kovács Lajos unitárius püspök, Kolozsvár

A Regio című folyóirat szerkesztősége által megküldött kérdésekre az unitárius egyház az 1944-1989 közötti időszakban kifejtett működéséről a következőket válaszolom:

A romániai unitárius egyház 1968-ban széles körű ünnepség keretében ünnepelte alapításának 400. évfordulóját. Kezdetét ugyanis az 1568-i történelmi jelentőségű tordal országgyűléstől számítjuk, mely az egyházalapító Dávid Ferenc tevékenységének hatására kimondta a lelkiismereti és vallásszabadságot.

A 16. század végén a rendelkezésünkre álló kevés adat szerint az unitárius egyháznak 400 gyülekezete lehetett. Viszontagságos történelmünk folyamán jelentős részük elveszett. Ma 123 lelkésszel rendelkező egyházközsége van egyházunknak, lélekszáma körülbelül 80 000, híveink kivétel nélkül mind magyarok.

Az unitárius egyháznak két főgimnáziuma volt, Kolozsváron és Székelykeresztúron, valamint egy középfokú gimnáziuma Tordán. A kolozsvári főtanoda a 16. század második felétől egészen 1948-ig, az iskolák államosításáig, megszakítás nélkül működött, és Erdély közművelődésében végig jelentős szerepet játszott. Se nemzeti, se felekezeti vonatkozásban különbséget nem téve, állandóan voltak más nemzetiségű és más felekezeti növendékei is. A székelykeresztúri főgimnázium a 18. századtól kezdve működött és mint a környékbeli unitárius egyházközségek központja, a kolozsvári főiskolához hasonló szellemben tanítva és nevelve, elsősorú hivatást teljesített. Mai modern épülete 1914-ből való.

Az egyháznak körülbelül ötven, több helyen 2-3 tanerős felekezeti elemi iskolája volt egészen az államosításig. Minden igyekezetünk arra irányul, hogy legalább két főgimnáziumunk és jelentősebb elemi iskoláink visszatérjenek az egyház tulajdonába.

A történelmi változás óta a román ortodox és az 1948-ig működő görög katolikus egyházakkal a második világháború végéig alig volt kapcsolatunk. A trianoni békekötés után egyházunknak az új körülmények között kellett szerveződnie. Már a legelső időszakban szükségessé vált a magyar protestáns egyházak és a római katolikus egyház együttműködése, ami örvendetes valósággá is vált. Majláth Gusztáv Károly római katolikus, Nagy Károly református és Ferencz József unitárius püspökök püspöki tanácsot alakítottak, amely éveken át eredményes tevékenységet fejtett ki jogaink érvényesítése érdekében. Később aztán ezeknek a püspököknek az elhunytával a különböző magyar egyházak közötti szorosabb kapcsolat gyakorlatilag megszűnt.

Az 1940 és 1944 közötti időszakot, amikor szak-Erdély Magyarországhoz csatolódt, majd a második világháború végét követően kialakult új helyzetben az egyházaknak teljesen új

körülmények között kellett újra szervezkedniük. Ettől kezdve a Vallásügyi Hivatal (Departamentul Cultelor) - bukaresti központjával és megyei inspektorain keresztül - az egyházak működését minden vonatkozásban ellenőrizte. Ez az ellenőrzés különösképpen az első időszakban rendkívül erős volt. Az istentiszteletek állandó ellenőrzés alatt állottak; a Securitate lelkészeink szolgálatait gyakran elemezte, és azt követte a felelősségrevonás. Gyűléseinken állandóan jelen volt a Vallásügyi Hivatal képviselője, aki az egyházi központ gyűléseinek tárgysorozatát és a lelkészi értekezletek anyagát előzőleg megvizsgálta és jóváhagyta, azokról román nyelven részletes jegyzőkönyveket kellett felvenni. Néhány év múltán a lelkészi szolgálatok nyilvános vagy titkos ellenőrzése alábbhagyott, de a lelkészeknek a Securitate általi zaklatása folytatódott. Egyes lelkészeket arra kényszerítettek, hogy a velük szembeni kifogások elnézéséért cserébe az egyház életével kapcsolatos ügyekről rendszeresen tegyenek bizalmas jelentéseket. Ezt egyesek vállalták, de voltak, akik hősiesen ellenálltak, túrva a gyakori zaklatást és megfélemlítést. Általában megállapíthatjuk, hogy a lelkészi kar és a világi elem a legteljesebb hivatástudatról és gerinces, hősiesség magatartásról tett bizonyosságot. Voltak mind az egyházi központban, mind a Teológiai Intézetben és a lelkészi karban olyanok, akikről mindenki tudta, hogy a Securitaténak rendszeresen szolgáltattak információt. Ezeket az emberek igyekeztek kerülni, velük semmilyen vonatkozásban ellentétbe nem kerülni. Voltak lelkészek, akiket meghurcoltak, de letartóztatásukra nem került sor.

Ez a helyzet az 1956-os magyarországi forradalmi események után gyökeresen megváltozott. Szervezkedési vagy rendszerellenes váddal megkezdődött teológiai tanárok és lelkészek letartóztatása. A Teológiai Intézet unitárius karának három tanárát, kilenc lelkészt, egy könyvelőt és négy teológiai hallgatót tartóztattak le éjnek idején, és a Duna csatorna munkálataihoz hurcoltak el, ahol 4-5 éven át a legmostohább körülmények között nehéz testi munkát végeztek. Egy lelkészi családból az édesapát 10, az édesanyját 20, teológus fiukat 7 évre ítélték. A legsúlyosabb ítélet 20 év, a legenyhébb 5 esztendő volt. Voltak, akiket ítélet nélkül hurcoltak el kegyetlen kényszermunkára. Volt egy négyéves időszak, amikor az összes teológiai tárgyak előadását egyetlen teológiai tanár végezte, akinél házkutatást rendeztek ugyan, de elvitelére nem került sor.

A forradalom egyházunkban is lényeges változást hozott. A Vallásügyi Hivatal ellenőrzési tevékenysége megszűnt. Gyűlések tartása teljesen szabaddá vált. Lehetővé vált az eddig betiltott egyesületek újraszervezése. Megszűnt az a rendelkezés, hogy külföldi állampolgár családoknál nem lakhatott. Lehetővé vált a külföldre való utazás.

A magyar egyházak püspöki tanácsa gyakran tart tanácskozást, hogy közös fellépéssel, sérelmeinket hatásosabban tudjuk az állami vezetés elé terjeszteni. Sajnos az egyházi vagyon és felekezeti iskoláink visszaszerzésével kapcsolatos felterjesztéseink eddig semmilyen eredménnyel nem jártak. Követeléseinket állandóan szorgalmazzuk.

Gazdasági tekintetben a helyzet siralmas. Az utóbbi hónapokban az árak rendkívüli módon felemelkedtek, de a liberalizálás kezdetleges maradt. Emiatt az infláció állandóan növekedik, és az egész gazdaság kaotikus állapotban van. A Parlament elfogadta a földtörvényt, amely szerint a kollektív gazdaság megszűnésével a volt tulajdonosok családonként 10 hektár földet kapnak vissza, és a falusi egyházközségek 5-5 hektár birtokába jutnak, de ezt a rendelkezést nagyon sok helyen még nem juttatták érvényre és még sok intézkedés várat magára. A városi egyházközségeink semmilyen földterületet nem kaptak vissza. Hasonló a helyzet az egyetemes egyházzal.

A teológiai nevelést nagymértékben nehezítette az az intézkedés, amely nagyon kevés hallgató felvételét engedélyezte. Emiatt több mint tíz egyházközségünkben a lelkészi állás üresedésben van. Most már nincs korlátozva az első évre felvehetőek száma. Minthogy azonban a tanulmányi idő öt év, és közben állandóan mennek lelkészeink nyugdíjba, évekre telik, amíg az üres egyházközségekbe lelkészt küldhetünk. Általában elismeréssel

állapíthatjuk meg, hogy az utóbbi negyven év mostoha körülményei között híveink nagyszerű öntudatról, felelősségérzetről és egyházszeretetről tettek tanúbizonyságot. Szinte minden templomunkat megjavították, és azok szép rendben vannak. A hívek közadakozásából három helyen: Csíkszeredában, Homoródkőhalomban és Nagyváradon vásároltunk megfelelő épületeket, azokat istentiszteleti használatra és lelkészi lakásra alkalmassá tettük. Minden állami támogatás nélkül újra megszerveztük egyházi nyugdíjintézetünket, amely mindmáig kielégítően működik.

Jövőkön nagyon bizonytalan. Ha az állam jogtalanul elvett javainkat nem adja vissza, nagy nehézségeink lesznek nagyon kis egyházközségeink rendszeres támogatásában, közös teológiai intézetünk fenntartásában és terheink hordozásában.

Mégsem veszítjük el hitünket. Egyházunk létezésének több mint négyszáz éve alatt gyakran került válságos helyzetbe, de mindig sikerült életben maradnunk és hivatásunkat teljesítenünk. Bízunk gondviselő Istenünkben és híveink egyházszeretetében. Hisszük, hogy országunk a demokrácia szellemében egyházunk fennmaradását biztosítani fogja.

Gulácsy Lajos református lelkész, püspökhelyettes, Munkács

- A református egyház már néhány évszázada vezető szerepet tölt be a kárpátaljai magyar lakosság hitéletében. A második világháború után ez nyilván nem került el az új hatalom fegyelmét sem.

- A Kárpátaljai Református Egyház az elsők között tapasztalta meg, hogy a megsemmisítésére törekszenek, mivel az itt élő magyarságnak legalább 65%-át képviseli. Az elmúlt idők politikája célul tűzte ki a más nemzetiségűek felszámolását. A hivatalosak tudták, hogy ezt a célt csak az egyház megsemmisítésén keresztül érhetik el. A református egyházra mint a nemzetiségre is kettős teher nehezedett. Az első lépés a megfélemlítés volt. Megkezdődött-ügymond háromnapos munkára - a férfiak elhurcolása. Az elhurcoltaknak 30%-a odaveszett. A lelkészeknek 30%-a elmenekült innen, amíg még lehetett, az itt maradtak pedig a félelem és a bizonytalanság terhével várták sorsukat. Közülük 20 református lelkészt letartóztatnak, és elítélik őket különböző hamis vádak alapján. Többeket eltiltanak a szolgálattól, felfüggesztik őket különböző időtartamra. Okot találtak: háznál keresztelt, titokban konfirmáltatott, vagy vallást tanított, vallási propagandát végzett. Magam is így lettem elítélt 1949. május 25-én 10 évre. Akkor a munkácsi központot kiszegítő segédlelkészi szolgálatot végeztem. A vád: szovjetellenes propaganda, ifjúsággal való vallásos foglalkozás, illegális egyházi tevékenység, amin az értendő, hogy több helyen szolgáltam és helyettesítettem, úgy készültem a papi vizsgára.

- Le is töltötte a büntetését?

- Hét évet töltöttem fogságban. 1956. május 4-én szabadultam. Hazaérkezésem után nem kaptam meg az engedélyt a lelkészi szolgálatra, mivel nem volt meg a teljes lelkészi végzettségem. Továbbra is mint nem kívánatos személyt tartottak számon. Kérésemet a szolgálatra mindig elutasították azzal az indoklással, hogy nincs aki vállalja értem a felelősséget! Így telt el az idő 1979. január 1-jéig, amikor tudatták velem, hogy engedélyezik az elmaradt vizsgáim letételét és az azonnali szolgálatot. Az utolsó vizsgát 1981. november 25-én tettem le Beregszászon. Jelenleg Munkács központtal szolgálom, e városon kívül még Beregrákoson, Kajdanón, Barkaszón és Csongoron. Egyházkerületi főjegyző és püspökhelyettes is vagyok.

A rabságban eltöltött hét esztendőre visszatérve - Kazahsztánban voltam -, ez az idő testünk számára hét szűk esztendő, lelkünk számára hét bő esztendő volt. A szűk esztendők nyomorúsága ismert, sokan írtak már róla, ezért én inkább a bő esztendőkről írok. Az igazi lelkészi szolgálat ott volt az elfásult, kétségbeesett, reményvesztett, halált váró honfitársaink között. Ott volt szükség az igazi hitre, biztatásra és testvéri szeretetre. Sokan már az átélt

szenvedések miatt csak káromkodni tudtak magyarul, szinte kivetkőztek emberi mivoltukból. Csak a bosszúvágy, visszafizetés, leszámolás volt a gondolatukban. Nyomorúságba jutásukért elsősorban Istent hibáztatták. Ebben az állapotban mindenkit meg akartak ölni, csak az alkalomra vártak. A bosszúvágy tartotta össze őket. Ilyen körülmények között misszionáriusi munkára volt szükség. Ezért kellett nekünk is odajutni. Velük szenvedve a hitet erősíteni, hogy visszanyerjék reménységüket. Bizonyoságot tehetek arról, hogy ottlétünk nem volt hiábavaló. Évek múltán a káromkodó, bosszúálló emberekből imádkozó, megbocsátó és élni akaró emberek lettek. Így váltunk el, mikor eljött a hazaindulás ideje. Az ellenségből testvér lett. Ez az Isten munkája. A Biblia szavával élve „Áldásul volt nékem a nagy keserűség”. Számunkra a rabság küldetés, megbízatás volt.

- *Egyháza később hogyan járult hozzá a magyarságtudat megtartásához, erősítéséhez?*

- Azzal kezdtem mondandómat, a cél az volt, hogy a kisebbségben élő népek beolvadjanak, ez várt a magyarságra is. A beolvasztási folyamattal szemben - szerintem - az egyházon kívül más ellenálló erő nem volt. Sajnos, az értelmiség elhallgatott, vagy beállt szekértolonak. Évtizedeken keresztül sem a magyarságért, sem az emberi jogokért senki nem emelte fel szavát. A magyar nyelvű iskolák orosz nyelvűek lettek mondván, hogy csak akkor fog boldogulni a gyermek, ha orosz, iskolát végez. Így történt az, hogy a gyerek még beszélte a magyar nyelvet, de írni, olvasni már nem tudott. A református egyház minden szolgálatát magyarul végezte, a lelki erő megtartása mellett a magyarság megtartója is lett.

Az igazi keresztyén ember nemcsak az egyházát szereti és védi, hanem fajtáját, nemzetiségét is, és mindent megtesz megtartásáért, hűséges hozzá. Mert azt valljuk, nem véletlenül születünk egy-egy nemzet fiának. Bizonyos vagyok benne, hogy a kárpátaljai magyarságnak az elmúlt időkben az egyház erőforrása volt. Így a nehéz időkben is reménységet, segítséget adott. Különösen tapasztalható volt ez, amikor megindult az erőszakos kolhozosítás. A magyar ember, ki a sajátjához úgy ragaszkodott, kénytelen volt lemondani róla. Ezt csak felülről jövő erővel és reménységgel lehetett elhordozni. Ezt az erőt és reménységet az egyházában találta meg a magyar ember. Ezért még áldozatok árán is ragaszkodott templomához. Minél nagyobb volt az elnyomás, annál nagyobb volt az egyházhoz való ragaszkodás. Ez a helyzet a többi egyházakra is érvényes volt, így az egyházak különbözőségük ellenére közösen munkálták a megmaradást.

- *Mennyiben változott meg a helyzet a gorbacsovi nyitás, a peresztrojkanak nevezett átalakulási folyamat idején?*

- Úgy tudnám jellemezni, hogy olyan ez, mint szárazság után a langyos eső, amikor a haldokló természet új erőre kap. Így történt ez Kárpátalján is. A helsinki dokumentum (emberi jogok) aláírásával egy új folyamat indult el. Megszűnik az erőszakos beolvasztás, az emberekben a félelem lassan feloldódik, megérezték, hogy életük rendezéséhez új lehetőség adódik. A hivatalos vezetők részéről is emberségesebb bánásmód mutatkozik meg több helyen. Az egyház is tapasztalja szabadabb mozgáslehetőségét. Megengedik a lelkészutánpótlást, külföldre jobban utazhatnak az egyháziak, és vendégeket fogadhatnak, megindult a kapcsolatteremtés a külföldi egyházakkal. Külön kiemelem az egyházi iratok, Bibliák és más könyvek érkezését, melyeket külföldről kapunk ajándékba. Amit eddig titokban is nehezen lehetett kapni, most ezrével jön be hivatalosan. Megindult az ifjúsággal való foglalkozás, amely eddig halálos bűn volt. Ellenem is ez volt a fővád. Most szabadon lehet végezni, sőt egyes helyeken az iskolákban adtak helyet a hittantanításra tél idején. A Lenin-kép ott van a falon, és alatta a Miatyánkot és a Hiszekegyet mondjuk. Úgy mondhatnám, hogy az egyháznak van lehetősége, hogy betöltse hivatását, csak nagy hátránya, hogy nagyon kevés a képzett lelkésze, hitoktatója, kántora. Jelenleg az egyharmada van meg a szükségletnek. Így a munkáját - bár lehetősége, szabadsága megvan rá - nincs tehetsége elvégezni. „Az aratnivaló sok, a munkás kevés.”

- *Egyház és politika - ez a két fogalom hol tragikusan közel került, hol eltávolodott egymástól. Mi a helyzet napjainkban e téren?*

- Az utolsó másfél évben a Kárpátaljai Kulturális Szövetség megalakulásával meggyorsult a talpraállás folyamata. Az egyháztagok egyházon kívül mint politizáló erő sok gyakorlati eredményt értek el és fognak elérni a jövőben. Erre szükség is van, mert az egyházaknak meg kell maradniuk az Istentől kijelölt úton, vagyis úgy irányítani a földi életet, hogy boldog legyen a folytatása az örökkévalóságban. Jelszavunk: „Nemcsak kenyérrel él az ember, hanem Istennek minden igéjével.” A jóra törekvésünk közös, és csak közösen lehet célt elérni, egymást támogatva. Nagy a feladat, mert emberséges embereket nevelni minden időben a legnehezebb. A magam részéről támogatok minden jó törekvést, mely ezt a folyamatot elősegíti.

- *De ezt teszi-e minden kárpátaljai egyház? Hogyan értik meg egymást a felekezetek, az egyházak vezetői? Tudnak-e közösen cselekedni?*

- Erre a kérdésre nem lehet egyértelmű választ adni, ugyanis mindegyikkel más és más a kapcsolatunk, sőt vidékenként változó. A lényeg az, hogy az egyházak látják küldetésüket, fontosságukat, és azt is látják, hogy a jó célt megvalósítani csak együtt lehet. Nem szabad, hogy tanbeli különbségek éket verjenek közénk. Kárpátalja többnemzetiségű, és a nagy ukrán közösségben mindnyájan kisebbségben vagyunk. Mi, egyházi vezetők tudjuk, hogy minden ellentét Krisztusban oldható meg. Ezért a párbeszédre most különösen szükség van. Sajnos vannak emberek, kik most is félelemben és szorongásban élnek. Nem tudnak szabadulni a múlt nyomása alól. Ahogy a közmondás mondja: „Akit a kígyó megmar, az a gilisztától is fél.” Vannak olyanok is, akik nem örülnek a változásnak, mondván: csak kancsukával lehet boldogulni. Hála Istennek azonban, hogy szaporodnak azok, akik az Úrban bízva reménységben élnek, és reménységben munkálkodnak. Ez a legjobb, és kívánom, hogy minden munkánk és cselekvésünk szeretetben és reménységben történjék. A reménység nem szégyenít meg!

Dr. Ortutay Elemér görög katolikus lelkész, teológiai tanár, a hittudományok doktora, Ungvár

- *Hogyan jellemezné az egyén és a vallás, az egyház és az állam viszonyár az utóbbi néhány évtizedben?*

- A vallás fontos szerepet játszik mind az egyén, mind a családok; közösségek és népek életében. Ember, vallás, nemzetiség. Ez egy test, mely elválaszthatatlan. Ha e testből egyet elveszünk, akár önkéntesen, akár erőszakkal, ez az emberi test rokkant lesz: lelkében, emberi mivoltában. Vallom, hogy az ember testből és lélekből áll. Ahogy a testet ápolni, táplálni, óvni és védeni kell, éppen úgy vonatkozik ez a lélekre. Az ember csak akkor mondhatja, hogy emberi életet él, ha mindkettő, azaz a test és a lélek védelme, ápolása; táplálása biztosítva van. Ma különösen sokat beszélünk az emberi jogokról. Az emberi jogok sine qua non-ja: a vallás és a nemzetiség, a vallás és az anyanyelv szabad használata és gyakorlása. A katolikus Egyházjog, a Codex e jogokat a 206-223. kánonokban tárgyalja. Vajon e jogok biztosítva vannak-e itt, nálunk, Kárpátalján? Válaszom, határozott NEM. Kárpátalján a vallásra és általában a szervezett egyházra az államhatalom részéről mind nagyobb és nagyobb súly nehezedett. Különösen, mikor Kárpátalja a Szovjet birodalom része lett. Az ateizmus nemcsak az állam és iskolák hivatalos hitvallása lett. De aki nem hajtott fejet e tan előtt, ellensége lett a Szovjet Államnak. És nem volt kímélet! A vallásellenes propaganda pedig nemcsak dörgedelmes szavakból állt! Hogyan merészel valaki gátat emelni vagy építeni, hogy gátolja az ateizmusnak az emberi életbe való átültetését? Röviden: megkezdődött a nézői vallásüldözés, mely kegyetlenségében felülmúlta az őskeresztények üldöztetését. Az üldöztetés általánossá vált. És ha a hatalom érdeke úgy kívánta, akkor a fizikai

megsemmisítéstől sem riadtak vissza. Ez tény és valóság. Kárpátalján, a sztálini éra alatt hat görög katolikus egyházi személyt kivégeztettek vagy meggyilkoltattak? Nem tudom, melyik kifejezés a megfelelőbb. Íme a nevük: Romzsa püspök, Demjánovics Péter, dr. Fenczik István, Csépes János, Orosz Péter, Zavagyák József. 129 görög katolikus, 19 római katolikus, 20 református papot börtönbe vetettek. Sőt a munkácsi főrabbinak sem kegyelmeztek. Gondolván esztelenségükben: nem lesznek pásztorok, szétszéled a nyáj... Mert hisz jól tudták ezt a hatalom birtokosai, az egyházak a kisebbségi sorban élők számára - a hit ápolása, vallásuk gyakorlása mellett, nemzeti kultúrájuk, nyelvük, hagyományaik, családi és nemzeti szokásaik megőrzésének zálogai is.

A különböző magyar intézmények, iskolák, kultúrközpontok felszámolása, tevékenységi körük korlátozása következtében, az egyházak mint a magyar nyelv és kultúra és szellem fenntartói, fontos szerepet tölthettek be. Ezt persze az elnemzetlenítő, az erőszakos asszimilációt kikényszerítő hatalom is tudta. És eszközeiben, hogy aljas, embertelen céljait elérje, a hivatalos politika minden lehetőséget megragadott, hogy a kisebbségben, kisebbségi sorban élők életében oly fontos szerepet játszó egyházak működését, tevékenységét gátolja, akadályozza, lehetetlenné tegye... és az egyházak papjainak, élmunkásainak életét, munkáját akadályozza, vagy ha kell, vérrel, börtönnel megsemmisítse. Ez a legdrasztikusabb formában, mint közismert, a görög katolikusok esetében következett be.

- *Kárpátalján a görög katolikus egyház mennyire volt erős a rendszerváltás előtti időkben?*

- Hogy ezt megértsék, fussuk át röviden az egyházmegye történetét. 1649-ben, tehát a magyar szabadságharc előtt 200 évvel alakult meg a munkácsi görög katolikus egyházmegye, 464 plébániával és öt férfi kolostorral. Az idők folyamán ebből leváltak az eperjesi, a hajdúdorogi és a romániai-erdélyi egyházmegyék. Az egyházmegyék saját szemináriuma, férfi és női tanítóképzője, árvaháza, diákinternátusa volt. Az egyházmegye jogilag önálló, úgynevezett Ecclesia sui iuris, azaz nem tartozott érsekséghez-metropolitához, hanem egyenesen a Római Szentszékhez, a pápához. Azaz, illetékes feljebbvalója egyedül a pápa. Az egyházmegye kormányzója a mindenkori megyéspüspök. Jelenleg: Szemedi János.

1949. február 17-én, a szovjet állami hatalom az egyházmegyét erőszakkal felszámolta, megszüntette. Templomait bezáratta, vagy átadta az állami vallás képviselőinek. Vagyonát, így a püspöki palotát, a plébániái, parókiái épületeket elkobozta, papjainak nagyobb részét bebörtönöztette. A papok 90%-a családost, nős. A papi családokat, máról holnapra utcára dobta ki (sic! és ez nem képletesen értendő!). A papok közül, ahogy már említettem, hatot kivégeztetett, legyilkoltatott.

1949-ben, az egyházmegye megszűnésekor 265 plébániája és 350 papja volt. Jelenleg a görög katolikus magyarok száma 28 ezer, 16 ezer román, 4 ezer szlovák és körülbelül 400 ezer ruszin. A papok száma körülbelül 75. 1949-től minden görög katolikus pap megbélyegzett személy lett, mint a „nép ellensége”. Ez a megbélyegzés mint „öröklött” fertőző betegség, kihatott a család tagjaira is: a feleség, ha nem tagadta meg férjét, állami hivatalból elbocsáttatott, így például feleségem csak takarítónő lehetett egy gyárban. A gyermek, ha egyetemre jelentkezett, hiába tette le a vizsgákat jelesre, nem vették fel. (Péter fiamat, aki jelenleg főiskolai tanár Pesten, csak harmadszorra vették fel.) 1956-ban, Sztálin halála után hazajöttünk a lágerekből. Papi munkánkat nem folytathattuk. Így gyárakban dolgoztunk. Püspököm például sofőr volt, én pedig 19 évig a kályhagyárban munkás. Papi működésünk szigorúan tiltva volt. Csak titokban miséztünk odahaza, vagy temettünk, kereszteltünk, eskettünk. Állandó rendőri megfigyelés alatt éltünk. Rendszeresen beidézték az NKVD-re kihallgatásokra. Nálam például kétszer házkutatást is tartottak, nincs-e nyoma, hogy kapcsolatam van Nyugattal, a Vatikánnal? Könyveimet, jegyzeteimet elkobozták, elvitték. Katakombai munkát végeztünk. Háromat közülünk 56 után ismételtelen letartóztattak. Azzal vádolták őket, hogy illegálisan papi munkát végeznek... és újra börtönre, lágeri

munkára ítélték őket. A lágerekben körülbelül 30-35-en meghaltak. A többiek fizikailag megrokkanna jöttek haza. Így például édesapám, ő is pap volt, Abezben, a lágerben halt meg.

- *Ön ellen milyen vádakat hoztak fel, mikor elítélték?*

- Engem 1949-ben ítélték el 25 évi, lágerben eltöltendő kényszermunkára. Büntetésemet Vorkután töltöttem le, a szénbányában dolgoztam. Elítélésemkor fiatal, 33 éves voltam. Addig mint a két magyar gimnázium hittanára, cserkészparancsok, káplán és teológiai tanár dolgoztam. A Szemináriumot Budapesten végeztem, a Központi Szemináriumban, a Pázmány Egyetemen, itt avattak doktorrá is. Ez a doktori címem is szerepelt a vádiratban: „különleges kiképzésben” részesült. A magyar cserkészmozgalomban való részvételem, pláne hogy parancsnok is voltam, államellenes ténykedésnek számított, mert a gyűléseken a magyar himnuszt is énekeltük, és „Horthy tanításának” voltam a továbbadója. De a csattanó az volt, hogy az államügyész feltette a kérdést: elismerem-e, hogy mindennap miséztem? Elismertem. Ergo, kiáltott fel bösz haraggal, a vádlott elismerte, hogy december 6-án, január 30-án és április már nem tudom hányadikán is misézett, tehát Horthy és Hitler névnapján, születésnapján és a hatalom átvétele napján... tehát, erkölcsileg támogatta a fasiszta rendszert és képviselőit...

- *Meggyötörve és lefejezve hogyan tudta szolgálni a kisebbségben élő magyarság ügyét a görög katolikus egyház?*

- Megfizethetetlen és pótolhatatlan ez a munka. Megpróbálom felsorolni, hogy az elmúlt két év alatt, mely helyeken, ahol magyarok lanknak, hol szerepeltünk, hol tanítottunk, hol világosítottuk fel népünket, hogy magyarnak lenni mit jelent. E munkát felszentelt paptanítványaimmal együtt végzem. Megérdemlik, hogy nevüket említsem: Szabó Konstantin (32 éves), Berecz László, Hrabár Tamás, Petky Sándor, Begya Tibor, Hricinkó János, Orosz István (30 éves). A többi mind 61-72 éves. Íme, a magyarlakta helyek: Beregszász, Szolyva, Makkosjánosi, Déda, Csoma, Gecse, Bene, Salánk, Tiszaújlak, Tiszaújhely, Csepe, Batár, Nevetlenfalu, Visk, Huszt, Királyháza, Fancsika, Nagyszőlős. És Ungvár is. Majd Nagyrét, Sislóc, Nagypalád. Ezeken a helyeken, ha volt templom, csak a római katolikusok és reformátusok imádkoztak magyarul. Itt a pap is magyar nyelven szólt hozzájuk. De az elvett görög katolikus templomokban az államvallás képviselője ukránul beszélt, és mikor a hívek, a magyarok kérték őt, nem értjük az ukrán szót... ilyen választ kaptak: „tanuljanak meg ukránul”. Mikor először voltam Batár község visszakapott templomában, két hétig készültem, hogy az első „szűz magyar beszédemet” elmondjam, hisz történelmi napnak tartottam azt a napot, hogy 40 évi kényszerhallgatás után újra megszólalhatok, hogy anyanyelvemen hirdethetem Krisztus tanítását. Mikor felmentem a szószékre és megszólaltam: kedves testvéreim, szeretettel üdvözöllek titeket... egy néni a padban felugrott: „jé, a tisztelendő úr magyarul beszél” - kiáltott fel... és sírva-zokogva ölelték egymást... sírt, zokogott az egész templom... és a pap is... „magyarok vagyunk, magyar szót hallunk”, és a liturgia szabályait megszegve felhangzott: Boldogasszony Anyánk... és „megbűnhődte már e nép a múltat s jövőjét...” A prédikáció elmaradt.

- *Most, hogy a görög katolikus egyház ismét törvényes keretek között működik gondolom, Önök is fellélegezhetnek...*

- Igen, a lehetőségeink megnövekedtek. Persze nem szabad elfelejteni: ez az engedmény, hogy visszakapjuk templomainkat, hogy engedélyezze van a hitoktatás és szentbeszéd, hogy magyarul is nyilvánosan beszélhetünk, taníthatunk, előadásokat tarthatunk... ez az állam részéről kényszerengedmény. Kénytelenek engedményt tenni, hisz tovább a palackot bezárva tartani... szinte öngyilkosság. A balti államok, Grúzia, sőt Oroszország is megértették, hogy a 70 év ámitás volt. Ezt a 70 évet folytatni, a nemzeteket, a vallást elnyomni, egyenlő a halállal. Tehát, a lehetőség adva van. Ezt bölcsen ki lehet aknázni. De csak lépésről lépésre. De nem hebehurgya módján. Népünk, a

magyar nép, az elmúlt 40 év alatt elfáradt. Nem ismeri sem a Bibliát, sem a magyar történelmet. Ne feledjük: 47 ezer magyar, az elhurcolt magyarok, apák, férjek, vőlegények elhurcolása és vértanúhalála, nyomot hagyott az itthon maradtak lelkében. A lélek, az emberi lélek el van rejtve. A félelem, a bizonytalanság is él bennük. Hihetünk-e még, várhatjuk-e még a magyar tavaszt? Hadd idézzem Fodó Sándort, a KMKSZ elnökét. Ő mondta valahol, hogy az elmúlt negyven év hiányait máról holnapra nem lehet áthidalni. A sebzett, csaldótt, kiábrándult lelkeket egyszerre nem lehet meggyógyítani. Igen, ébresszük fel tanítványainkban a tudásszomjat, hogy az ifjú generáció is európai színvonalon éljen, és nagy tudással rendelkezék. De tanítsuk meg őket arra is - és ez mindennél fontosabb -, hogy mire használják ezt a tudást.

Mi valahogy Csipkerózsika-álomból ébredtünk fel. Talán lábadozó betegek vagyunk... türelemmel, szeretettel, bölcsességgel élünk az adott lehetőséggel. Kárpátalján megindult a hitoktatás. Templomokban, házaknál, oly falvakban is, hol gyermekeink számára még nincs magyar iskola. A gyerekek, sőt az idősebb generáció is sokszor csak a hittanórákon ismerkednek meg a latin betűkkel. A katekizmust tanulva magyarul is megtanulnak írni-olvasni... Íme, a nagy lehetőség, hogy az egyházak, a lelkészek betöltsék szerepüket, nemcsak mint lelkipásztorok, de mint a nép tanítói is.

- *Ez a szorosabbá váló kapcsolat a hívek és az egyház között mennyiben hat vissza magára az egyházra?*

- Vallás és tudomány. Vallás és a mindennapi élet. Hit és bánat. Temetés, házasság, születés. Ez mind elválaszthatatlan. A pap munkája elválaszthatatlan a hívők, az ember mindennapi életétől. Ezt tartom szem előtt, mikor a feltett kérdésre, határozottan válaszolok: a kisebbségi sorsban élő hívek *ÖSZTÖNZŐ*, sokszor kényszerítő hatással vannak és voltak az egyház szolgálóira munkájukban. Temetés, házasság, lakodalom... mennyi és mennyi alkalom, hogy a pap elbeszélgesse híveivel. Jut idő az imára is, a gyászszertartásokra is, sőt a pohárköszöntőkre is. De mennyi alkalom, ha nem is a templomi szószékről vagy a katedréről, de fehér asztal mellett elbeszélgesse a pap híveivel, a gyászolókkal vagy az örvendezőkkel. Hisz ilyenkor fogékonyabb a lélek. Saját ötven évi papi tapasztalataimra legyen szabad utalnom: ilyen esetekben szinte fordított a helyzet: nem a pap, de a hívő kérdez. Ő ostromolja kérdéseivel a papot: tessék még beszélni. Temetésnapokon a 3-4 gyermekes özvegy édesanya oly szívesen hallgatja Árpádházi Szent Erzsébet történetét. Egyetlen fiukat temetik: oly szívesen hallgatják, mily fájdalmas szívvel álltak Szent Imre herceg koporsója mellett az első magyar király és a királynő. ... és észre se veszik, lassan megismerkednek a magyar történelemmel. Egy esküvői vacsorán, pohárköszöntőmben Toldi Miklós nevét említettem. Ki volt az a Toldi? - kérdezték. Egy hónap múlva, kérésükre, meglátogattam a falut. Három előadást tartottam Toldiról és Arany Jánosról. A mi népünk, a kisebbségben élő magyarjaink „éhesek” a magyar múltra. Őseik történetére. Nagy bünt követ el az a pap, aki nem aknázza ki az adott lehetőséget.

- *Nagy feladatok várnak tehát a kárpátaljai egyházakra. Milyen esélyt lát arra, hogy ezt a feladatot együtt, egymást segítve végzik majd el?*

- Nemrég az Ungvár melletti Rát községben templomi búcsú volt, püspöki misével. A szentmisén részt vett, majd mise végén a hívekhez szólt Gáspár Miklós református esperes. Természetesen ott volt a helybeli lelkész is, a jezsuita, magyarországi Bohán Béla is. Mise végén hozzám jött egy néni: oly boldog vagyok, mondta, hogy végre mi, magyarok, együtt vagyunk. Csépe község, a tiszaujlaki járásban van. Tiszta magyar község. Mikor mi görög katolikusok visszakaptuk a templomot, először én mentem el misézni. Alig öt perccel a mise megkezdése előtt bejött a református kurátor és kért, menjek el az ő templomába is. Közösen a görög katolikusokkal hozták rendbe a templomot, most eljött dr. Forgon Pál református püspök, és ő is kért, menjek el. Elmentem-e? Elmentünk! Az egész templom! És ott, a református templomban 20 percig hirdetem Krisztus tanítását magyar nyelven!!! Ehhez tudni

kell, hogy a görög katolikus csepei híveim templomban, 40 éve nem hallottak nyilvános magyar beszédet. Gecse, Beregszász melletti kisközség. Emlékművet avatnak. 27 gecsei vértanúról emlékeznek és hajtanak fejet emléük előtt. Egymás mellett áll a református és a görög katolikus pap. Szolyva, a szovjetek által elhurcolt magyarok haláltáborának helye. Együtt imádkozik a magyarországi evangélikus pap, a munkácsi református esperes, a magyarországi, de jelenleg Kárpátalján szolgáló római katolikus szerzetes, Kornél atya és a görög katolikus pap. Együtt imádkoznak, együtt hajtanak fejet a mártírok emlékműve előtt. Felemelő látvány volt. Majdnem azt mondtam beszédemben: nektek köszönhetjük, kedves Vértanúink, hogy összehoztatok minket!

Fussunk vissza az időben. 1937-et írunk. Kárpátalja még Csehszlovákia része. Beregszászon a prágai, brünni és pozsonyi főiskolásokat, az úgynevezett Széchenyi-kör tömöríti. Ennek egyik gyakori előadója Narancsik Imre, muzsalyi református lelkész. Az ő szavai és életvitele kristályozzák bennünk a tiszta magyar öntudatot és a krisztusi, keresztény elveket. A Hatodik Síp című folyóiratban beszámoltam a kárpátaljai görög katolikus és általában az egyházak helyzetéről. És említést tettem arról, hogy az orosz lágerben Narancsik Imre is meghalt, akinek halálát nagyon fájlalom, én különösen, hisz éveken át szellemi, lelki tanítóm volt. Tisztelettel és hálával gondolok személyére. Szinte előhírnöke volt a II. Vatikáni Zsinatnak. Hirdetője volt Jézus tanításának, hogy „ut omnes unom sint”, hogy mindnyájan egyek legyenek. Az egyházak, különösen vonatkozik ez a keresztény egyházakra, nem állhatnak - ellenségként - egymással szemben. A múlt hibáit, tévedéseit fel kell számolni. És mindent el kell követni, hogy azok ne ismétlődjenek meg. Mi Kárpátalján megértettük, hogy „egységben az erő”. Az „erő”, mely képes szembeszállni és kivédeni a Sátán minden ördögi tervét, igyekezetét. Az egyháznak feladata: Isten országának értékeit hirdetni. A becsületességre, az önzetlen szolgálat szellemére, az igazságosságra, az igazság tiszteletére nevelni híveit, népét... azaz az embert. Úgy érzem, nem túlzok, ha állítom: mi itt, Kárpátalján ezt megértettük, és e feladatra vállalkozunk, függetlenül attól, hogy katolikusok vagy reformátusok vagyunk-e.

Rosenbaum Jenő, az ungvári izraelita hitközség tagja

- *Milyen hitélet volt Ungváron a háború előtt?*

- Erről mindent elárul, ha azt mondom: Ungvár lakosságának mintegy 40 százaléka zsidó volt. S az emberek nagyon vallásosak voltak. Munkácson például nem is a vasárnap, hanem a szombat számított nagyobb ünnepnek, akkor állt le a munka. Ott a zsidóság körülbelül 60 százalékot tett ki. A negyvenes évek azonban nagyon szétszórtak bennünket, a rendszerváltás után jóformán nem volt kinek újrakezdeni az egészet.

- *Ön és családja milyen megpróbáltatásokon ment keresztül?*

- A családomat 1944 tavaszán vitték el, s közülük senki sem tért haza. Nekem szerencsém volt, mert 1939-ben sikerült elmenekülnöm. Csehszlovákián, Lengyelországon, Anglián, Franciaországon keresztül vezetett az utam, míg 1945-ben visszatértem Ungvárra. Közben szinte mindenféle munkával megpróbálkoztam, a háború alatt pedig Angliában beálltam katonának az ott megszervezett csehszlovák hadtestbe, és részt vettem a franciaországi partraszállásban is.

- *Amikor leszerelt és hazajött Ungvárra, mit talált itt?*

Az oroszokat. Az orosz katonák nagy része ugyanis a háborút követően nem ment haza, mert tudták, hogy milyen nyomor vár rájuk odabent, az ország belsejében. A sok zsidólakás üresen állt, elfoglalták őket. Úgyhogy amikor a zsidók hazajöttek a lágerből, már nem nagyon volt hová menniük. Ebben a házban, amelyben most is élek, egy másik zsidó ember lakott, de ő csakhamar kivándorolt Palesztinába, és itt hagyta rám a lakást. Hogy mégse adja ingyen,

hat fontot fizettem neki érte. A mi családi házunkba akkorra már befészkelte magát egy ruszin család, nem volt tehát más lehetőségem.

- *A hitélet mikor kezdett újjáéledni?*

- Akik itt maradtak, nem az imaházon vagy a templomon járt az eszük, hanem hogy belépjenek a pártba. Ha valaki párttag volt, az a gyárakban brigádvezető lett, vagy kis igazgatócska lett belőle valahol. Akit persze rövid idő után kitűrtak, mert jöttek helyükre oroszok. Az első időkben azonban a zsidók sokat vártak az új rendszertől, és igyekeztek hinni is benne. Ettől függetlenül a kivándorlás mindig erős volt, az első percektől fogva, sőt olyan kommunista zsidókról is tudok, akik a lágerből azonnal mentek tovább Palesztinába. Legtöbben a hetvenes években hagyták el Ungvárt, dacára annak, hogy akkorra már biztos egzisztenciájuk volt, mondhatni jól éltek.

- *Mivel magyarázható ez, hogy épp a hetvenes években érte el tetőpontját a kivándorlás?*

- Valami szökési láz vett erőt az embereken, úgy, mint rajtam 1939-ben. A bizonytalanság kergette el őket. Nem tudták, hogy mi lesz holnap. Szóval féltek.

- *Tiltották a vallást abban az időben?*

- Igen is, nem is. Például még arra sem volt lehetőség, hogy metéljék a gyermekeket. Volt ugyan valami metszőféle, nem lehetett tudni, hogy ért-e hozzá egyáltalán, de őt hívták Munkácsról, ha fiúgyermek született. Ezt a hatóságok is elnézték.

- *Az izraelita hitközség újjászerveződött a háború után?*

- Nem. Magyaráztam már az előbb, hogy az emberek nem Isten felé fordultak, hanem a megélhetés volt az első. Azok az emberek, akik túléltek a lágert, csalódtak Istenben. Miért épp a kiválasztott népét büntette ennyire? Egyre több lett az ateista, és ezt a hivatalos ideológia is örömmel vette, sőt ösztönözte. A zsidóknál korábban volt az ajtón egy kis táblácska, amelyre a tízparancsolatot írták fel. Ezt leszedték, hogy ne lehessen látni, ki lakik itt.

- *Szégyelltek?*

- Nem szégyelltek, hanem kellemetlenségük származhatott belőle. Nálam is házkutatást tartottak például, éjjel tizenkettőkor, amíg én a gyárban dolgoztam. A kertetől kezdve a pincéig mindent átforgattak. Mivel Angliában jártam, talán az lehetett gyanús. Azt mondták rám: kommunista, pedig sose voltam párttag, de átfújta a nyugati szél.

Valamikor a hatvanas években engedték csak meg, hogy zsidó imaház nyíljon Ungváron. Mert minden imaházat meg templomot elvettek, kellett raktárnak, tornateremnek. Ezt az épületet a hitközség bérelti, állami támogatást nem kapunk. Amikor megnyílt, akkor is legfeljebb ötvenen-hatvanan látogatták, többen el se fértek volna benne.

- *Azóta ez a szám is nyilvánvalóan csökkent.*

- Állandóan csökkent, mert a zsidóság 99 százaléka már kivándorolt. Állítólag 75 család maradt itt, de abból már 70 orosz. Azok a katonák, akik annak idején itt maradtak, elhozták a feleségüket, a sógort, a rokonságot is. Most azok vannak. Amikor megyünk a templomba, alig jön össze tíz ember az imádkozáshoz. Ha tizenöten vagyunk, az már csoda.

- *Jenő bácsi mióta jár imaházba?*

- Szégyellem kimondani: egy fél éve. Amióta a fiam kiment Izraelbe. Korábban is elmentem volna, de... hogy is mondjam csak... nem akartam feltűnő lenni. Mert azt mindjárt látják, hogy ott megy egy zsidó az imaházba. Akkor a fiam azt mondta: mielőtt itt hagylak benneteket, el akarok menni a templomba. Gyere velem. És ha már egyszer elmentem, nem illett abbahagyni.

- *Van-e papja a hitközségnek?*

- Nincs. A háború óta Ungváron nincs rabbi, se kántor, se sakter. Van három-négy előimádkozó, aki ismeri a szertartást.

- *Arra nem gondoltak, hogy külföldről hozassanak rabbit? A katolikus és a református egyháznak ezt már engedélyezték*

- Kihez jönnének? Ahhoz a néhány idős emberhez? Legfeljebb látogatóba jönnek. Itt senki se telepedne le. Megnézik a temetőt, a sírok rendben vannak, még fizetett temetőőrünk is van. Mondtam, a sakter Munkácsról járt ide egy időben. Minden pénteken jött, itt végezte a metszést, de nagyobb jószágot - marhát, kecskét - már nem vágott, csak tyúkot, libát. Kántorunk sem volt soha.

- *Ma származik-e abból valakinek hátránya, ha imaházba jár?*

- Nem. Olyan kevesen vagyunk, hogy nem számítunk. Nem vesznek észre. Utánpótlás nincs, fiatalok nem járnak. Nem is tudnak imádkozni, mert hol is tanulnak.

- *Az ungvári hitközség a hatvanas évek óta játszott-e valamilyen szerepet a közösség megtartásában, az asszimiláció, a kivándorlás megfékezésében?*

A vallás alig volt jelen az emberek életében, így számottevő kihatása a hitközségnek sem lehetett. Ahhoz, hogy zsidónak mondja az ember magát, legalább évente egyszer el kell mennie a templomba. És az hosszúnap. Hosszúnap és újév. De hát igen kevesen mentek el.

- *Vallásosság tekintetében van-e különbség a magyar és az orosz anyanyelvű zsidók között?*

- Van. Az orosz anyanyelvűek nem járnak templomba. Csak húsvétkor a pászkáért mennek el, amit Magyarországról kapunk.

- *Amióta demokratikus folyamatok indultak el az országban, amióta csökkent az egyházakra nehezedő nyomás, történtek-e változások az izraelita hitközség életében?*

- Jóformán semmi. A peresztrojka tetszetős politika a Nyugat felé. De mi itt nem érzünk belőle semmit. Hozzánk nem jutott el. Élünk magunknak, vagy inkább vegetálunk. Mert nekünk már nincs jövőnk.

Dr. Danilo Krsztity budai szerb ortodox püspök

1. Milyen állapotban érte a rendszerváltás a magyarországi ortodox egyházat?

Híveink nagy többségét megfélemlítette a kommunista párt keresztényellenes magatartása: ez némely esetekben üldöztetéssé is fajult. Papjaink és a katekizmust tanító laikusaink közül néhányan komolyabb sérelmeket is szenvedtek, néhány bebörtönzésről is számot adhatunk a Sztálin és Tito közötti 1948-ra tehető harc után - ártatlanul azzal vádolták őket, hogy „titóista árulók és kémek”... Így a szerbek Magyarországon rettegésben éltek - mint vallási közösség -, nemcsak a Komintern típusú internacionalista ateizmus által megfélemlítve, de rettegve a titóisták hivatalos ateizmusától is, akik fanatikus jugoszláv (értsd: szerbellenes) nacionalisták voltak. Így ortodox hitünket és nemzeti identitásunkat két oldalról is támadás érte.

Magyar testvéreinkkel együtt örömmel üdvözöltük a kommunista rezsim régóta várt bukását. Közös örömünk oka az a meggyőződés, hogy egy demokratikus államban minden vallás, minden felekezet teljes szabadságot élvez.

2. Az utóbbi évtizedek egyházellenes politikájától eltekintve, mi befolyásolta még országunkban a kisebbségek életét?

Utolsó püspökünk, dr. Zubkovity György halála (1951) után Rákosi kommunista diktatúrája nem tette lehetővé egy itt székelő püspök megválasztását - csak névlegesen volt püspökünk, Jugoszláviából.

Ez volt a helyzet Arsenius metropolita esetében is, akit a Szerb Szent Zsinat választott meg budai püspöknek. De az akkori magyar kommunista rezsim nem engedélyezte belépését az országba.

Később a hatóságok toleránsabbá váltak, lehetővé tették, hogy a Belgrádban élő szerb püspökök (akik a *budai püspök* címet birtokolták) egymást követve lehessenek egyházmegyénk adminisztrátorai.

Leghosszabb ideig a bácskai Nikanor püspök töltötte be ezt a szerepet. A teljes egyházi jurisdictio gyakorlatilag így a *vikárius* (püspökhelyettes) címet viselő idősebb pap kezében

összpontosult. Amikor ez a személy olyan magas kort ért el, hogy tovább nem volt képes tisztségét betölteni, akkor egy laikus vette át az egyház vezetését: ez nyilvánvalóan a mi hierarchikus struktúránk megsértését jelentette. Ez idő alatt Egyházkerületi Tanácsunk (Konsistorium) teljesen szüneteltette addig rendszeres gyűléseit.

Miután Magyarországon helyreállították a demokráciát, nekem adatott meg az a kiváltság, hogy Buda kánoni püspöke legyen Beiktatásomon jelen volt Paskai László bíboros és a művelődési tárca néhány magas rangú képviselője. Intronizációm (1990. október 7-én) azért vált lehetővé, mert akkor már folyamatban volt kettős állampolgárságom odaítélése.

Mindez biztató jele a két nemzet közötti jobb megértésnek.

3. Milyen lehetőségei vannak a magyarországi ortodox egyháznak a Belgráddal való kapcsolattartásra?

A Belgrádi Szent Püspöki Szinódus hatalommal bír a világ valamennyi szerb egyházi közössége felett. A szerb püspökök évente egyszer Belgrádban üléseznek a Püspökök Szent Conciliumában. Én ebben a testületben teljes jogú tagként képviselem a magyarországi szerb egyházmegyét.

Ami a hívőket illeti, számukra turistalátogatásokra és szervezett zarándokutakra nyílik lehetőség Belgrádba és a környező kolostorokba.

Mégis, minden ortodox hívőnek a Mennyei Jeruzsálem jelenti az igazi vallási központot. A mi alapvető egyházi egységünk Krisztus Testében való liturgikus Részvételünkön alapul. Nemzeti sajátosságainkat Istentől kapott talentumainknak tekintjük. Feladatunk megsokszorozni azokat.

Az Ortodoxia világszerte arról ismerhető fel, hogy a mi hitünk alapján elképzelhetetlen mindenféle kényszerítés, inkvizíció.

A Bizánci Birodalom jelképe, a kétfejű sas láthatóan szimbolizálja a Császárt és a Pátriárkát, azaz az egyházi és világi hatalom elkülönültségét és együttműködését Krisztus szellemében.

Ezért Rettenetes Iván rémséges tettei, vagy a szerb Milán király vétkei a világi hatalomra szállnak - Egyházunk mindig érintetlen maradt a földi helytartók véres cselekedeteitől.

4. Milyennek ítéli hívei vallási identitását és viszonyukat az ortodox egyházhoz?

A nép, az emberek számára az ortodox vallás gyakorlatilag elválaszthatatlan nemzetiségüktől. (Hasonló jelenségeket tapasztalhatunk Spanyolországban vagy Lengyelországban, ahol a parasztok számára a római katolikus hit jelenti spanyol; illetve lengyel nemzetiségüket.)

Csak a műveltebb rétegek tudják, hogy az ortodox katolicizmus - megkülönböztetve mind a Római katolicizmustól, mind a Protestantizmustól - az első millennium osztatlan Egyházának ősi hite.

Miután mindegyik ortodox nemzet - in via - felnőtt kollektív személyiség, képes saját egyházi ügyeinek vitelére. Ez minden pátriárka független, autokefál státusában jelenik meg. Mi akkor értük el a mélypontját egyházunk és hitünk viszonyának, amikor a hitélet a templom körüli pusztá folklorrá degradálódott.

Ami jellemző a szerb kisebbségi mentalitásra, a következő: politikai hűség az államhoz, mely nem szerb. Ezért maradt a mi kisebbségünk lojális a magyar Szent István országához, mikor ez az állam az összes kisebbség számára törvény által garantált jogokat biztosított.

Soha nem feledjük, hogy ősatyáink úgy jöttek ide és telepedtek le mint Ausztria török ellen harcoló keresztény hadainak szövetségesei. Ahogyan ma az események alakulnak - ismét szükség lehet rá, hogy Európát megvédjük az új iszlám inváziótól...

5. A rendszerváltás következményeképp az egyháznak is szembe kellett néznie vezetőinek a kommunista rendszer ideje alatt tanúsított magatartásával. Mennyire jelenvaló ez a probléma az ortodox egyház életében?

Ellentétben a román és bolgár pátriárkákkal - akiket, jogosan vagy jogtalanul, Isten tudja, megvetnek híveik, a kommunista hatalommal való együttműködéssel vádolva őket - a mi legutóbb megválasztott Pál pátriárkánk aszkéta és becsületes egyházi személyként ismeretes, aki soha nem kötött kompromisszumokat a jugoszláv kommunista vezetéssel. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy neki ne lennének nehézségei, sőt, akár összeütközései Szerbia jelenlegi szocialista vezetőivel.

6. Milyen szerepet tölt be az egyház a kisebbségek életében?

Az egyház elsődleges feladata értelmet adni életünknek - egyéni és nemzeti létünknek egyaránt.

A mi kisebbségünk szinte kivétel nélkül azonosul magyarországi egyházunkkal. Mindazonáltal nekünk, ortodox papoknak nincs olyan szándékunk, hogy közösségünk politikai vezetőivé váljunk. Ezt híveinkre hagyjuk, akik szabadon szerveződnek a Szerb Demokratikus Szövetségben.

Híveink kötődése az ortodox egyházhoz - mint bárhol a keresztény világban - misztikus, előre nem látható. Ez minden esetben a hívő lelki érettségétől függ.

Ugyanakkor mindannyian tudjuk, hogy ifjúságunk nem részesül rendszeres hitoktatásban. Amit tudnak hitünkről, azt családi körben kapják meg. Általában igen ritka, hogy valaki fiatal éveiben tudatára ébredjen az egyház misztikus életének. Így legtöbbjük pusztán kíváncsiságból vagy egyszerűen megszokásból jön el a templomba. Mostanáig egyházunk pillérei elsősorban idősebb híveink voltak.

Az újrakedő demokráciában reménykedünk abban, hogy megfiatalíthatjuk egyházunkat egy keresztény ifjúsági mozgalom segítségével. E célból vezéreltetve hálások lennénk, ha lehetőségünk nyílna - más felekezetekkel együtt - komolyabb teológiai műsorokra, előadásokra a televízióban, szent liturgiánk közvetítésére rádióon keresztül.

Mindenesetre ma, az ökumenizmus idejében az ortodox teológusok szeretnék emlékeztetni minden keresztény testvérüket a Szentek Hagyománya szerinti üzenetre: dogmatikus különbségek nem lehetnek a testvéri szeretet akadályai.

Szentendre, 1991. július 17.

CHURCHES IN MINORITY STATUS

Interviews - anquete

As a result of the antireligious official ideology prevailing after the Bolshevik-type political take-over in the countries of the Danube Basin, the persecution and humiliation of believers became a general practice.

Depending on the historically developed majority religion of the respective countries, the Roman or Greek Catholic or the Calvinist Reformed, the Lutheran and Unitarians Churches, or the Israelite religious communities in Czechoslovakia, Rumania, Yugoslavia and in the Soviet Union were exposed to even an increased pressure since the major part, if not all, of their respective congregations or believers were Hungarians. The respective churches, to wit, in addition to their proper religious services, also felt it their duty to preserve and foster the national culture, language, identity, and traditions of their flocks.

The interviews published on the following pages are concerned with the problems which the leading personalities of the minority churches in the Czech and Slovak Republic, in Hungary, in Rumania, and in the Soviet Union regarded as the most important ones.